

Molotovo–Ribbentropo pakto padariniai nepriklausomybę atkūrusiai Lietuvai tarptautinės teisės požiūriu*

Molotovo–Ribbentropo pakto (toliau tekste – Paktas) padariniai dar ir šiandien nėra visiškai panaikinti.

I. „BUKSUOJANTIS“ LIETUVOS VALSTYBINGUMO TĘSTINUMO KLAUSIMAS – VIENAS IŠ PAKTO PADARINIŲ

Šiuo metu vyrauja plačiai paplitusi nuomonė, jog Lietuva užsitikrino visas sąlygas, kad galėtų planuoti savo šalies ateitį ir kad svarbiausias jos uždavinys šiandien yra integruotis į įvairias Europos struktūras. Deja, viena aplinkybė labai silpnina Lietuvos tarptautinį statusą ir trukdo vykdyti jos užsienio politiką. Ši aplinkybė tiesiogiai susijusi su teisiniais Pakto padariniais, būtent Lietuvos nepriklausomybės tęstinumu. Kitaip sakant, klausimas yra tas, ar Lietuva iš tikrųjų tęsia savo valstybingumą, kurį ji turėjo prieš Antrąjį pasaulinį karą. Šis klausimas liečia, pavyzdžiui, pasirašytas sutartis, valstybės turtą ir skolas. Jei atsakytume neigiamai, tai reikštų, kad Lietuva yra nauja valstybė, kuri atsiskyrė nuo SSRS remdamasi apsisprendimo teise. Taigi Lietuvos valstybingumo tęstinumo klausimas „bukuos“ tol, kol Lietuvos tęstinumas nebus visuotinai pripažintas.

„Bukuojančio“ tęstinumo padariniai, taigi ir kiti Pakto padariniai, jaučiami įvairiose

sferose. Iš jų paminėtinos trys: teisinė literatūra, kitų valstybių veiksmai ir Lietuvos statusas tarptautinėse organizacijose. Šiais klausimais Lietuvoje kol kas mažai rašoma.

1. TEISINĖ LITERATŪRA

Teisinės literatūros autoriai dažnai sutinka su Lietuvos pretenzijomis tęsti prieškarinės Lietuvos valstybingumą (čia ir toliau pranešime kalbant apie Lietuvą turima galvoje visos trys Baltijos šalys). Deja, šiuo klausimu vis dar polemizuojama. Dalis teisinės literatūros remia priešingą nuomonę. Publikacijos, išreiškiančios tokią nuomonę, spausdinamos ne kokiuose nors radikalių pažiūrų žurnaluose, bet labai respektabiliuose Amerikos, Anglijos, Prancūzijos, Rusijos ir Vokietijos periodiniuose teisės leidiniuose. Trumpai kalbant, tęstinumo oponentai savo nuomonę grindžia trimis argumentais.

Pirmasis argumentas: tęstinumas yra „teisinė fikcija“. Penkiasdešimties metų pertrauka yra per didelis laiko tarpsnis, kad būtų galima toliau tęsti valstybės santykius tokiu pat lygmeniu, kokie jie buvo prieš juos nutraukiant 1940 m. Reikia pradėti gyvenimą iš naujo, vadinasi, atsižvelgiant ir į tarptautines sutartis.

Antrasis argumentas: Sovietų Sąjunga pažeidė tarpvalstybinius įsipareigojimus ir

* Pranešimas skaitytas 1999 m. birželio 14 d. Rygoje vykusioje konferencijoje „Latvija Antrojo pasaulinio karo metu“.

susitarimus. Jos 1940 m. ultimatumas ir armijos pasiuntimas į Lietuvą prieštaravo tarptautinei teisei. Tačiau tai dar nereikia, jog Lietuvos inkorporavimas į Sovietų Sąjungą neturėjo jokių padarinių. Kitaip sakant, aneksija buvo teisėta. Taigi dabartinė Lietuva yra nauja valstybė, kuri atsiskyrė nuo SSRS remdamasi tautų apsisprendimo teise.

Trečiasis argumentas: 1940 m. ultimatumu atsispindėjo spaudimas ir grasinimai panaudoti jėgą, tačiau to meto tarptautinė teisė nedraudė tokių veiksmų. Be to, Lietuva pakluso sovietų ultimatumui ir sutiko su sovietų armijos įžengimu į jos teritoriją. Atsižvelgiant ir į šį faktą galima teigti, jog aneksija buvo teisėta. Negana to, aneksijos negalima panaikinti atgaline data, kaip kad pasielgė Lietuvos parlamentas 1990 m.

Deja, šie argumentai liko be Lietuvos teisininkų atsako. Nebuvo atsakyta nei visiems žmonėms suprantama kalba, nei atitinkamo lygmens teisine kalba atitinkamiems žurnalams. Savaime aišku, kad tęstinumo oponentų žodis nėra lemiamas sprendžiant šią problemą ir kad visiškai įmanoma pateikti jiems svarius kontrargumentus. Bet šio pranešimo tikslas yra ne tas.

2. KITŲ VALSTYBIŲ VEIKSMAI

Didelė dalis valstybių pripažįsta nepriklausomybę atkūrusią Lietuvą kaip prieškario Lietuvos tęsėją. Toliau kalbama tik apie šalis, kurios palaikė diplomatinius santykius su prieškario Lietuva.

Lietuvos valstybingumo tęstinumą pripažįsta Europos Sąjungos šalys (su tam tikromis išimtimis). Kadangi Švedija buvo pripažinusi Lietuvos aneksiją, tai Lietuvos ir Švedijos diplomatiniai santykiai buvo užmegzti iš naujo. Austrija pagrindė Lietuvos pripažinimą remdamasi tautų apsisprendimo teise, o ne nepriklausomybės atkūrimu.

Kitos Europos valstybės, kaip antai Šveicarija, taip pat remiasi tautų apsisprendimo teise, bet vis dėlto sutinka „atnaujinti“ diplomatinius santykius. Reikia pabrėžti, jog buvusio „socialistinio bloko“ šalys – Čekoslovakija (dabar Čekijos Respublika ir Slovakija), Lenkija, Rumunija ir Vengrija – vienareikšmiškai pripažįsta Lietuvos valstybingumo tęstinumą. Pavyzdžiui, Rumunija konstatuodama savo poziciją ypač rėmėsi Molotovo–Ribbentropo paktu.

Tęstinumo nepripažįsta pirmiausia Rusija ir, atrodo, kai kurios kitos buvusios socialistinės šalys – Albanija, Bulgarija, Kubą ir Kinija. Iš geografiniu atžvilgiu nutolusių nuo Lietuvos šalių, tokių kaip Egiptas, Indija ir Japonija, Lietuvos pripažinimo deklaracijose tęstinumas neminimas.

Kai kurios valstybės, pavyzdžiui, Jugoslavija, iš viso neatnaujino diplomatinių santykių.

3. TARPTAUTINĖS ORGANIZACIJOS

Tarptautinių organizacijų pozicija yra trečioji sritis, kurioje taip pat ryškiai atsispindi Pakto padariniai Baltijos šalims. Kai Lietuva buvo priimta į Jungtinių Tautų Sąjungą, JTS Tarybos prezidentas trumpame pareiškime paminėjo, kad Lietuva atgavo nepriklausomybę, tačiau praktiškai šio požiūrio nesilaikoma. Nustatydamą Lietuvos narystės mokestį, JTS rėmėsi SSRS, o ne Lietuvos pateiktais duomenimis. Taigi galima daryti išvadą, kad JTS traktuoja Lietuvą kaip valstybę, atsiskyrusią nuo SSRS, o ne kaip valstybę, atkūrusią savo nepriklausomybę. Panašios pozicijos laikosi ir Tarptautinė darbo organizacija.

Latvija tebesiekia, kad JTS pripažintų jos 1940 m. okupaciją. Tuo tikslu 1998 m. Latvijos Parlamentas įpareigojo savo vyriausybę sugestijuoti JTS kreiptis patariamąsios nuomonės į Tarptautinį Teisingumo Teismą

Hagoje. Klausimo, kurį nori išsiaiškinti Latvija, esmė yra tokia: kokius tarptautinius įsipareigojimus pažeidė SSRS per 1940 m. Latvijos okupaciją ir kokius juridinius padarinius sukėlė tie pažeidimai. Abejotina, ar šie Latvijos tikslai bus pasiekti.

Europos Parlamentas Strasbūre jau 1983 m. laikėsi nuomonės, jog Lietuvai reikia atkurti nepriklausomybę. Europos Taryba išėities tašku taip pat pasirinko nepriklausomybės atkūrimą.

II. PASTANGOS PANAIKINTI MOLOTOVO–RIBBENTROPO PAKTO PADARINIUS

Teisinės literatūros, valstybių veiksmų ir tarptautinių organizacijų politikos analizė rodo, jog Pakto padariniai tebeveikia ir, kaip vienas iš veiksnių, daro poveikį Lietuvai. Antai Rusija atsisakė ratifikuoti sutartį ir nesiliauja protestavusi prieš Lietuvos apsisprendimą savo saugumą susieti su NATO, motyvuodama tuo, jog Lietuva, kaip buvusi sovietinė respublika, priklauso Rusijos įtakos sferai.

Karą laimėjusios ir pralaimėjusios šalys turi mažiausiai du būdus, kaip spręsti karo primes-tas ir lig šiol egzistuojančias problemas. Vienas jų tradicinis – pasirašyti taikos sutartis, kitas – novatoriškas, kai nugalėtojai ir pralaimėjusieji palieka nuo jų nukentėjusioms šalims sudaryti dvišales sutartis.

1. TRADICINĖ KRYPTIS

Šia kryptimi nuėjo tos Europos šalys, kurių nepalietė Paktas, kaip antai Prancūzija ir Belgija. Šios šalys atgavo karo metu Vokietijos aneksuotas savo žemes. Vokiečiai buvo išvaryti iš Čekoslovakijos, o Austrija atkūrė nepriklausomybę. Vokietijos karo nusikaltėliai buvo nubausti.

Kai kurioms šalims – Pakto aukoms – pavyko pasinaudoti šalių, kurių nelietė Paktas, praktika. Štai Jaltos ir Potsdamo konferencijų nutarimais Lenkijai už prarastas rytines žemes buvo kompensuota žemėmis vakaruose. Iš Suomijos ir Rumunijos nevietiniai vokiečiai buvo išvaryti, o teritorijų klausimai buvo sprendžiami taikos sutartimis. Molotovo–Ribbentropo pakta, pažeidusį tarptautines teises, pasmerkė abi jį pasirašiusios šalys, t. y. Vokietijos Federacinė Respublika ir SSRS.

2. NOVATORIŠKA KRYPTIS

Šią kryptį pasirinko Lietuva, pasirašydama Europos Stabilumo Pakta (ESP). Šį pakta 1995 m. pasirašė 52 OSCE šalys, tarp jų Lietuva ir Rusija. OSCE buvo įpareigota prižiūrėti, kad būtų vykdomi ESP įsipareigojimai. ESP remiasi vadinamuoju „Kopenhagos kriterijumi“, kurį Europos Taryba priėmė 1993 m.

Nederėtų užmiršti, jog vykstant deryboms dėl ESP pasirašymo Rusijos karinės pajėgos dar buvo Lietuvoje. Taigi Lietuvai buvo gyvybiškai svarbu pasirašyti Europos Stabilumo Pakta, kad su Vakarų pritarimu būtų išvesta Rusijos armija.

Įprastine, o ne diplomatine kalba tai reikėtų, kad šalys kandidatės turi pačios susidoroti su Molotovo–Ribbentropo pakto padariniais. Kitaip tariant, šalys kandidatės pačios privalo išspręsti savo problemas.

Stabilumo Paktas pagrįstas „geros kaimynystės sambūvio“ principu. Šis principas reikalauja laikytis dviejų esminių reikalavimų: 1) tautinių mažumų globa; 2) tarptautinių susitarimų nustatytų sienų neliečiamumas. Lietuva pripažino tautinių mažumų globą ir tarptautinių susitarimų nustatytų sienų neliečiamumą. Vadinasi, Lietuva, pasirašydama Stabilumo Pakta, atsisako savo teisių dėl Molotovo–Ribbentropo pakto padarinių panaikinimo.

Tačiau tai yra neteisinga šalių, kurios nukentėjo nuo Molotovo–Ribbentropo pakto, atžvilgiu. Kaip žinome, šalys nugalėtojos buvo atlygintos už Antrajame pasauliniame kare patirtus padarinius, *restitutio in integrum*. Betgi tokius pačius Pakto padarinius patyrė ir šalys

aukos. Vadinasi, šalys, pasirašiusios Stabilumo Pakta, prisiima sovietų įsipareigojimus ir kartu išaldo Molotovo–Ribbentropo pakta. Galima sakyti, jog šalys, kurios pasirašė Stabilumo Pakta, sukūrė asimetriją Europos struktūrose, ir tai nežada stabilumo Europoje.

Literatūra

1. Marti Koskenniemi, Marja Lehto, „La succession d'états dans l'ex-URSS...“, *Annuaire Francais de Droit International*, 1992, vol. 38, pp. 191–198; Rein Mullerson, „New Developments in the Former USSR and Yugoslavia“, *Virginia Journal of International Law*, 1992/93, vol. 33, p. 299 (308–315); Rein Mullerson, „The Continuity and Succession of States“, by Reference to the Former USSR and Yugoslavia, *International and Comparative Law Quarterly*, 1993, vol. 42, p. 473 (480–487); Brigitte Stern, *Rapport preliminaire sur la succession d'etats en matiere de traites*, International Law Association. Report of the Sixty-seventh Conference held in Helsinki, London, 1996, pp. 655–696 (668, 674, 678–680, 682–683); Richard Visck, „Creating the Ethnic Electorate through Legal Restorationism“, *Harvard International Law Journal*, 1997, vol. 38, p. 315 (329–330).

2. Oliver Doerr, *Die Inkorporation als Tatbestand der Staatensukzession*, Berlin, 1995, S. 350–355 (*Schriften zum Voelkerrecht*, Band 120).

3. С[танислав] В. Черниченко, „Континуитет, идентичность и правопреемство государств“, *Российский ежегодник международного права 1996–1997*, Санкт Петербург, 1998, ст. 9–41 (19–24, 36–38, 40); Ari S. Chernychenko, „Ethnic Russians in the Baltics“, *International Affairs*, 1998, vol. 44, No. 3, pp. 118–123; Stanislavs Čerņičenko, „1940. Gada notikumi Baltija ka krievalodigo iedzivotaju diskriminācijas iegansts“, *Diena*, 1998, 27. augusts, 11. lpp.; Aivars Fogels, *ibid.*, 28. augusts, 12. lpp.

4. Ineta Ziemele, *State Continuity and Nationality in the Baltic States*, Ph. D. dissertation, University of Cambridge, Faculty of Law, 1998; Ineta Ziemele, „The Application of International Law in the Baltic States“, *German Yearbook of International Law*, 1997, vol. 40, pp. 243–279 (262–263).

5. *Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu... 1918–1998*, Riga, 1999, 543 lpp.; Ari Latvija, *Starptautiskas organizācijas, Starptautiskie ligumi*, Riga, 1996, 124 lpp.

6. „The independence... of Latvia... Was regained peacefully ...“ *UN Security Council. Official Records*, 46th year, 1991, UN Doc. S/INF/47, p. 49; sal. Ineta Ziemele, 1998 (4. vere), pp. 180, 183.

7. Ineta Ziemele, *State Continuity* (4. vere), pp. 181–184; *Dokumenti* (5. vere); Brigitte Stern, „Rapport interimaire...“ 1. vere), Report of the Sixty-eighth Conference..., London, 1998, pp. 616–658 (625–626).

8. *Latvijas Vestnesis*, 1998, jūnijs, 2. lpp.

9. Dietrich A. Locher, „The Russian–Latvian Territorial Dispute Over Abrene“, *The Parker School Journal of East European Law*, Columbia University, 1955, vol. 2, 1995, p. 537–559; *Latvijas Vestnesis*, 1996, Nr. 5, 50–60. lpp.

10. John Quigley, „Mass Displacement and the Individual Right of Return“, *The British Year Book of International Law* 1997, 68th year, Oxford, 1998, pp. 65–125 (101–104).

11. „Pact on Stability in Europe, adopted on 20 March 1995 by the 52 states of OSCE at the Concluding Conference on the Stability Pact in Paris“, Par Latvijas līdzdalību: *Latvijas Vestnesis*, 1995, 23. marts, 1, 3. lpp.

12. *Official Journal of the European Communities*, 1993, No. 1. 339, pp. 1–2 (adopted on the basis of Art. J 3 of the Maastricht Treaty of 1992); *Bulletin of the European Communities*, 1993, Nr. 6.

13. Ministrs V[aldis] Birkavs, „Atbilde Sacima uz jautajumu nr. 271“, *Latvijas Vestnesis*, 1997, 17. decembris, 7. lpp.

14. [Valdis] Birkavs, „Intervija“, *Neatkarīga Rīta Avīze*, 1999, 7. jūnijs, 3. lpp. ar norādi uz Vācijas un Čehijas [1997.g.] deklarāciju [ta saukto „Schlussstrich-Erklärung“]. Deklarācijas teksts: *Bulletin der Bundesregierung*, 1997, Nr. 7, S. 61.